

Jak se žije s n d i c a , e m

Poznat znamená porozumět

a		b		c		d		e	
1		2		3		4		5	
f		g		h		i		i	
6		7		8		9		a	
k		l		m		n		l	
t		q		r		s		t	
%		v		w		x		y	
u		v		w		x		y	
z		á		č		ď		ě	
ě		i		ň		ó		é	
š		ť		ú		ů		ý	
ž		.		š		ú		ý	
2		:		š		ú		ý	
-		+		/		?		!	
"		(f		*		n	
		6							

JAK SE ŽIJE

A D

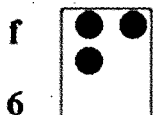
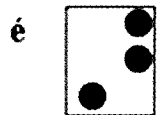
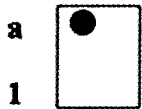
P

H M A M

aneb

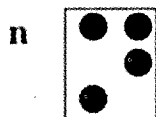
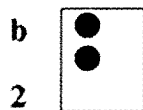
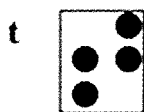
Poznat znamena porozumet

Katalog věnovaný stejnojmenné výstavě
Brno 2008

© Text Eva Jelínková a Marta Chadzipolichronisová
s kolektivem Dětského muzea, 2008
© Layout Iljuše Syrová, 2008
© Vydalo Moravské zemské muzeum, 2008

ISBN 978-80-7028-318-9

STŘÍPKY Z NEJSTARŠÍ HISTORIE

V literatuře se traduje, že v dávné historii byly děti s vrozenými vadami usmrcovány nebo „odkládány“, což znamenalo v podstatě rovněž rozsudek smrti. Faktem však je, že v podmínkách, ve kterých žili naši předkové paleolitických lovců či později pravěcí zemědělci – bylo přežít i zdravě narozeného jedince otázkou štěstí. Kojenecká a dětská úmrtnost byla obrovská. Už ve středověku se pátých narozenin dožilo kolem poloviny dětí a střední délka života byla 25–30 let. 50letý byl právem považován za kmeta.

Přesto našli archeologové kosterní pozůstatky lidí, kteří přežili těžké úrazy i nemoci s následným postižením, což bylo možné jen proto, že o ně jejich okolí pečovalo a pomáhalo jim. Přežili tak jedinci s vážnými chorobami páteře, dislokovanými zlomeninami dolních končetin či osoby neslyšící následkem zánětlivého onemocnění. Badatelé to zjistili z deformovaných středoušních kůstek. Tyto nálezy jsou datovány od mladého paleolitu až do raného středověku.

Známý je naopak přístup k postiženým ve starověké Spartě (10.–4. stol. př. n. l.). Pro spartský vojenský režim byli potřební jen bojeschopní muži a ženy, které mohly porodit budoucí válečnice. Proto se společnost všech postižených dětí krutým způsobem zbavovala.

Informace o přístupu k handicapovaným jedincům ve starověku jsou nejen sporé, ale také značně rozdílné. Velmi záleželo na tom, zda žil postižený v dobách válek či v míru, anebo v jaké rodině vyrůstal.

Protikladem k zabitým spartským dětem je římský císař Claudius (10 př. n. l.–54 n. l.), který v dětství patrně prodělal mozkovou obrnu nebo encefalitidu. Špatně chodil, nohy měl velmi slabé a pokroucené, špatně ovládal

obličejové svaly, třásla se mu hlava, špatně mluvil, zadržával řeč z koutků úst mu kapaly sliny. Přes všechny tyto handicap se stal císařem.

Monoteistická náboženství, rozšiřující se ve 2. polovině 1. tisíciletí našeho letopočtu, přinesla nový přístup k tělesně i smyslově postiženým.

Křesťané se více soustředili na charitativní činnost. Útulky pro postižené a nemocné byly zakládány zejména při kláštřích. Klášterní útulky a špitály poskytovaly nemocným a postiženým lidem to základní: péči, stravu a střechu nad hlavou. Ti zdatnější pak pomáhali podle svých možností a schopností zabezpečit chod kláštera prací v zahradě a jinými pomocnými činnostmi. Je pochopitelné, že v dobách, kdy vzdělání bylo výsadou privilegovaných vrstev, nebyla výuce a vzdělávání v charitativních institucích věnována pozornost.

Teprve novověký humanismus přinesl postupně rozšíření vzdělání mezi širší vrstvy obyvatelstva a zejména v zámožnějších rodinách vzrostl zájem poskytnout vzdělání i handicapovaným potomkům.

LIDÉ ZRAKOVĚ POSTIŽENÍ V HISTORII

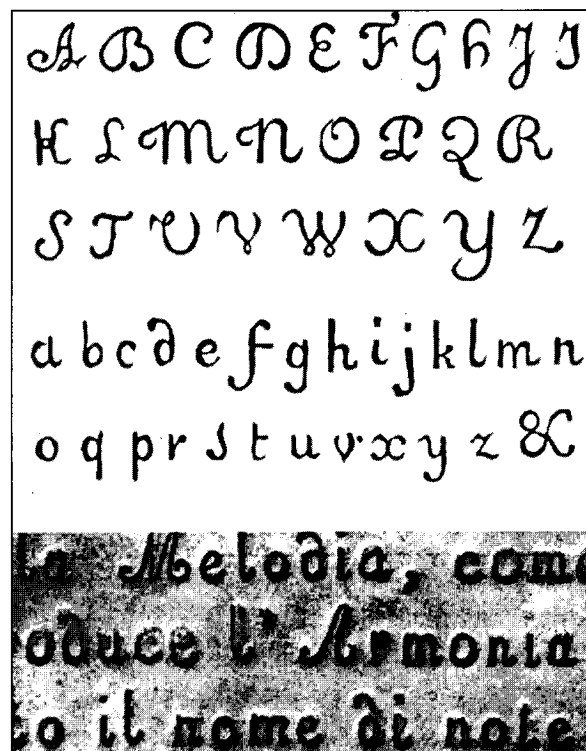
Je obecně známo, že o slavném antickém básníku Homérovi (jeho životní data nejsou známa, žil pravděpodobně někdy mezi lety 1200–700 př. n. l.) se traduje, že byl slepý. Vyprávění a zpívání dlouhých epických skladeb bylo výsadou slepců také u starých Slovanů. Věřilo se, že právě nevidomí lidé, nerozptylováni okolním světem, se dokáží plně soustředit na zapamatování a přesnou interpretaci rozsáhlých textů. Římský autor Marcus Fabius Quintilianus již v 1. století n. l. upozorňoval, že ryté písmo mohou číst hmatem i slepí. Ve 4. století byl nevidomý Didymos z Alexandrie považován za velmi významného gramatika. Že však zdaleka nebylo v těchto dobách všechno ideální dokládá fakt, že římský císař Valentinianus I. Flavius v roce 374 vydal zákon zakazující zabíjet slepé novorozence.

V muslimském světě Egyptská universita Al-Azhar v Káhiře přijímala nevidomé studenty již od svého otevření v roce 975. Nevidomý profesor na Bagdádské univerzitě Arab al Amidi na počátku 14. století používal reliéfní písmo.

Podobné zprávy z křesťanských zemí nemáme. Vzdělání bylo po dlouhou dobu pro nevidomé zcela nedostupné. Teprve ve 2. polovině 16. století se první pedagogové začali věnovat výuce nevidomých žáků. Používali k tomu plastická vyřezávaná či drátěná písmena, pokoušeli se využívat rytí do voskových tabulek či používání hustého inkoustu, který by zanechal na papíře hmatatelnou stopu. Bylo vynalezeno a opět zaniklo několik mechanických přístrojů ke čtení a psaní.

Slepá dcera císařského rady ve Vídni, Marie Teresie Paradiesová, vymyslela důmyslné pomůcky pro čtení a sestavování not. Byla virtuoskou ve hře na varhany. V roce 1784 se s ní v Paříži seznámil Valentin Haüy. Její vzdělanost a úsilí ho natolik zaujalo, že se rozhodl usilovat o zřízení samostatného vzdělávacího ústavu pro nevidomé. Za finanční podpory k tomu účelu založeného spolku začal vyučovat 12 nevidomých dětí a pro jejich výuku vymyslel řadu novátorských pomůcek. V té době ještě nebylo vynalezeno bodové písmo, Haüy proto používal kovových liter, které vtlačoval do papíru, k usnadnění psaní vymyslel rám s napnutými dráty, které tvořily linky na psaní, v zeměpisu používal vyšíváné mapy, na nichž

Reliéfní písmo
Valentina Haüy.
Poslední čtvrtina
18. století

se vše místo barev odlišovalo různými materiály a různými stehy. Děti učily čtení, psaní, počítání i hudbě. V roce 1791 převzal ústav stát. Ke konci 19. století již fungovalo ve Francii 18 vzdělávacích ústavů pro nevidomou mládež a několik zaopatřovacích ústavů pro staré slepce.

V roce 1806 byl Haüy pozván carem Alexandrem I. do Petrohradu, aby tam zřídil veřejný ústav pro nevidomé.

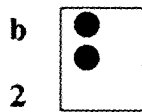
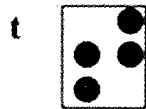
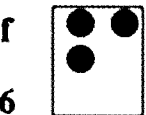
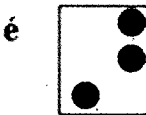
Za jeho přispění byl zřízen i vzdělávací ústav v Německu v r. 1806. Koncem 19. století bylo v Německu 24 vzdělávacích ústavů.

Na našem území byl v roce 1807 založen z iniciativy univerzitního profesora Aloise Klára Soukromý ústav pro slepé v Praze na Hradčanech, později Klárův slepecký ústav v Praze (v roce 1832). V tomto ústavu se vyučovalo již i Braillovo písmo.

Předchůdcem Braillova písma bylo dvanáctibodové bodové písmo, vynalezené důstojníkem Charlesem Barbierem de la Serre v roce 1796, původně určené pro psaní v zákopech.

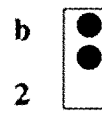
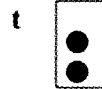

A	I	O	U	É	E
AN	IN	ON	UN	EU	OU
B	D	G	J	V	Z
P	T	Q	CH	F	S
L	M	N	R	GN	L
OI	OIN	IEN	STE	X	MENT

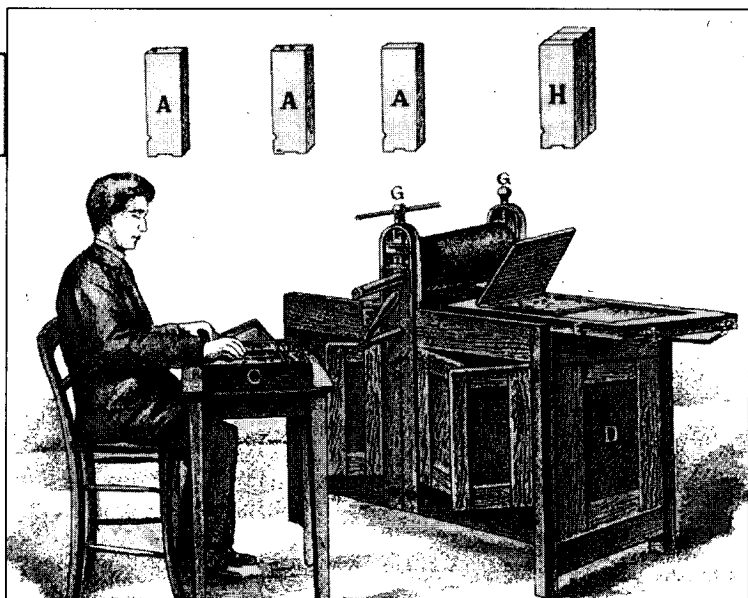

Dvanáctibodové písmo Charlese Barbiera, předchůdce Braillova písma. 1796

a	b	c	d	e	
l	2	3	4	5	
f	g	h	i	j	
6	7	8	9	0	
k	l	m	n	o	
p	q	r	s	t	
%	v	w	x	y	
u	v	w	x	y	
z	á	č	d'	é	
ě	í	ň	ó	ř	
š	ť	ú	û	ý	
ž	.	,	:	;	
-	+	/	?	!	
"	()	*		

Braillovo písmo – česká sada
Louis Braille zveřejnil své nové písmo – francouzskou verzi – v roce 1827

a
1

t

b

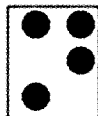
é

Tiskárna Braillova písma a reliéfní latinky. Amsterdam, 2. polovina 19. století

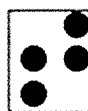
2

Zemský ústav slepců se speciální školou na Žerotínově náměstí. 2. polovina 19. století

f
6

8

Louis Braille sám v dětství oslepl a vzdělání získal v pařížském ústavu pro slepce, ve kterém se vyučovalo Barbierovo písmo. Žáci vyhlásili soutěž o vylepšení tohoto písma, aby se snadněji četlo. Soutěž tehdy vyhrál šestnáctiletý Braille. Tehdy ještě vedení ústavu nevěnovalo studentské soutěži pozornost. Dva roky poté, v roce 1827, své nové písmo Braille zveřejnil. Protože Braille byl také nadaným hudebníkem, vytvořil i notové písmo.

Roku 1835 založil Jan Rafael Beitl v Zábřevicích číslo 17 soukromý ústav k výchově slepců, v roce 1847 byl v Brně založen Zemský ústav slepců se speciální školou na Žerotínově náměstí, k němuž byla přičleněna i zábrdovická škola.

V Brně byla v roce 1894 zřízena péčí Františka Pavlíka, ředitele Moravsko-Slezského ústavu pro slepé, „Útulna císaře Františka Josefa pro dívky slepé“ a v roce 1898 byl založen Spolek pro podporu slepých na Moravě a ve Slezsku.

PERLIČKY

– Zakladatelem známé Australské firmy Robotron je Čech Milan Hudeček (nar. 1954), vynálezce prvního malého mluvícího počítače pro nevidomé Eureka4, který firma vyráběla od roku 1986. V roce 1987 byl počítač doplněn zařízením k převodu textu do Braillova písma. Hudečkovým dílem je i čtecí stroj na čtení tištěného textu s hlasovým výstupem a zařízení sloužící k rozlišování barev. K nám se Eureka4 a další pomocníci nevidomých dostali až po roce 1990.

– Plnicí pero vynalezl r. 1825 Carl Ludwig Müller, vídeňský konstruktér, aby nevidomí nemuseli namáčet pero do inkoustu.

b

2

Sjednocená organizace nevidomých a slabozrakých ČR vydává v současné době ve vydavatelství Zora 18 časopisů. Ve slepeckém písmu vychází časopisy od roku 1917, ve zvětšeném typu písma od roku 1965, od roku 1969 na zvukových kazetách, od roku 1997 na disketách, od roku 1999 zasílá časopisy e-mailem, a od roku 2006 na CD-ROMu a prostřednictvím webového rozhraní ve formátu MP3.

– Nevidomý programátor Jiří Mojžíšek (nar. 1952), v roce 1990 dokončil program KUK, který umožnil, že počítače začaly mluvit. Novější verze pod názvem GIN se uplatnila v hlasových zápisnicích.

n

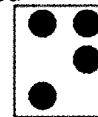

f

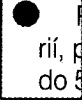
6

n

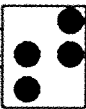

9

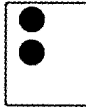
NĚKOLIK UŽITEČNÝCH RAD PRO KONTAKT SE ZRAKOVĚ POSTIŽENÝM

a Podle typu onemocnění lze zrakové defekty rozdělit až do 18 kategorií, podle míry pak mezinárodní klasifikace nemocí člení zrakové postižení do 5 stupňů: lidé středně slabozrací, lidé silně slabozrací, lidé s těžce slabým zrakem, lidé prakticky nevidomí, lidé (úplně) nevidomí. Neznamená to tedy, že každý člověk s bílou holí je zcela nevidomý, ale v každém případě mu jeho postižení silně ztěžuje orientaci a pohyb v neznámém prostoru, v provozu na ulici a v dopravě.

> Neprojevujte nevidomému zbytečný soucit, ale ani nevyjadřujte pochybnosti o jeho schopnostech.

> Nebojte se v rozhovoru používat slov „vidět“, „prohlédnout si“ a podobných. Sami nevidomí je používají k vyjádření svého způsobu vnímání: cítit, hmatat, dotýkat se apod.

> Při setkání nevidomého pozdravte, oslovení můžete doplnit lehkým dotykem na předloktí nevidomého. Svou pomoc nabídněte, ale nevnučujte.

e Nezapomeňte, že nevidí vaše gesta, nevidí, kam ukazujete, musíte vše vyjádřit slovy. Při uvádění stran nezapomeňte upřesnit – např. vlevo z vaší strany.

> Při doprovodu nabídněte nevidomému, aby se přidržel vašeho lokte. Takto může jít půl kroku za vámi. Nikdy nevidomého nestrkejte před sebou. Nevidomý má jít vždy na bezpečnější straně.

f Na obrubník nebo schody je nutno nastupovat kolmo, vždy zastavte a slovně informujte – schody nahoru nebo dolů, vysoký schod apod.

6 > Madlo či opěradlo nevidomý snadno najde, když mu jejich polohu slovně upřesníte, nebo na ně položíte svoji ruku, které se přidrží. Můžete se také dohodnout, že položíte jeho ruku na tuto věc. Nevidomého se nesnažte posadit, chce-li si sednout, sedne si sám.

> Nevidomého, kterého znáte, pozdravte jako první, k pozdravu připojte oslovení, ať ví, že pozdrav patří jemu. Zároveň se představte, poznávat i velmi dobře známé lidi podle hlasu je náročné.

> Vstoupíte-li do místnosti, ve které je nevidomý, dejte o sobě vědět. Oznamte mu také, když budete místnost opouštět.

> V interiéru se s nevidomým dohodněte o umístění jeho svršků, tašky apod., aby si věci mohl sám najít i v případě vašeho odchodu.

> V novém prostředí upozorněte nevidomého na předměty v prostoru – velké vázy, zavěšené skříňky apod. Pozor na věci odložené na zemi nebo na jiných nečekaných místech! Pozor také na napůl otevřené dveře, do kterých může nevidomý narazit.

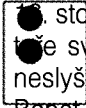
t Jednáte-li s nevidomým, kterého doprovází průvodce, jedněte přímo s nevidomým. Průvodce není jeho zástupcem!

LIDÉ SLUCHOVĚ POSTIŽENÍ V HISTORII

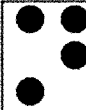
Jedna z nejstarších zmínek o sluchově postižených pochází ze 14. století př. n. l., zmiňuje se o králi Muršilišovi, trpícím těžkou poruchou řeči. Ve Starém zákoně se například také můžeme dočíst o Mojžíšovi, který podle všeho trpěl koktavostí (10. století př. n. l.).

Řeč, její vznik, význam a poruchy byly ve starověku tématem mnoha vynikajících řečníků a filozofů.

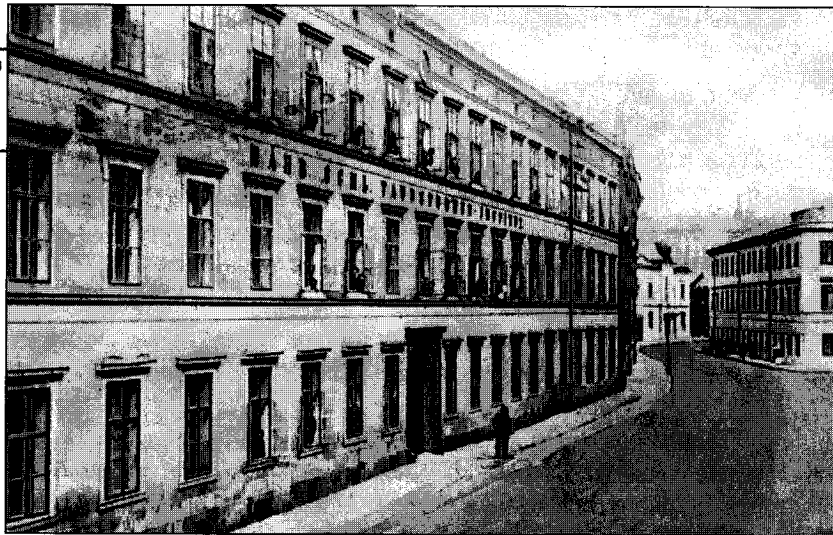
Patrně prvním, kdo se zabýval problémem „hluchoněmoty“ byl Aristoteles (384–322 př. n. l.). Jeho nešťastný a špatně pochopený výrok: „Ti, kteří se narodí neslyšící, budou také všichni neschopni myšlení“ měl pro neslyšící katastrofální důsledky. Aristoteles byl totiž velikánem, o jehož myšlenkách nikdo nepochyboval, takže díky tomuto jeho výroku se až do 16. století o vzdělávání neslyšících nikdo ani nepokusil.

Počátky pokusů o vzdělávání sluchově postižených sahají do poloviny 16. století. Tehdy mnich Pedro Ponce de Leon založil ve Španělsku v klášteře sv. Salvátora školu pro neslyšící. Dalšími průkopníky ve vzdělávání neslyšících byli taktéž ve Španělsku Ramiréz de Carrion a Juan Pablo Bonet, kteří učili neslyšící děti artikulované řeči a odezírání.

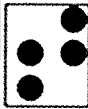
V roce 1692 švýcarský lékař Jan Konrád Amman napsal knihu „Hluchý mluvící“, která se stala na dlouhou dobu základní metodickou příručkou pro vzdělávání sluchově postižených. Při výuce mluvení a odezírání používal metodu ohmatávání chvění hlasivek.

18. a 19. století s sebou přináší celou řadu nových vědeckých poznatků, s tím jsou spojeny i počátky institucionální péče o sluchově postižené.

První soukromý ústav pro hluchoněmé založil v Paříži roku 1770 abbe Charles Michel de l' Epée. Ve vzdělávání neslyšících byl jednou z nejvýznamnějších osobností. Byl průkopníkem používání znakového jazyka.

a
1

Moravsko-slezský institut pro hluchoněmé na ulici Trnité v Brně. Přelom 19. a 20. století

b

2

é

Zjedl tzv. „francouzskou metodu“ která obsahovala řeč známkovou a písmennou abecedu.

V roce 1778 založil Samuel Hejnicke ústav pro hluchoněmé v Lipsku. Jako způsob výuky propagoval orální metodu. Soustředil se na výuku výslovnosti a odezírání. Znakovou řeč považoval z pedagogického hlediska dokonce za škodlivou. Jeho tzv. „německá škola“ byla naprostým opakem „metody francouzské“.

f

Od té doby se datují spory mezi pedagogy a odborníky, preferující jednu z uvedených metod. Většina neslyšících však dává přednost znakové řeči, protože je pro ně nejpřirozenějším způsobem komunikace.

6

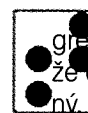
Pařížský ústav navštívil Císař Josef II. a jeho výsledky byl tak nadšen, že se rozhodl obdobnou instituci zřídit ve Vídni. Vídeňský ústav byl založen v roce 1779, v Praze byl pak po vídeňském vzoru založen v roce 1786 Pražský soukromý ústav pro hluchoněmé. Jeho ředitelem a také učitelem se stal A. Gall, jenž byl naší významnou osobností ve vzdělávání neslyšících. Další ústavy vznikly také v Českých Budějovicích, v Hradci Králové a v Litoměřicích.

První ústav pro hluchoněmé na Moravě byl zřízen o něco později v roce 1832 – a podle vídeňského vzoru v něm také používali „francouzskou metodu“. Zařízení však svoji kapacitou nestačilo pro celou Moravu

a Slezsko. Proto v roce 1884 byly zřízeny další dva ústavy, jeden v Ivančicích (Moravský zemský ústav pro hluchoněmé v Ivančicích) a druhý v Lipníku nad Bečvou (Moravský zemský ústav pro hluchoněmé v Lipníku). Další pak vznikaly v Šumperku (1907), Valašském Meziříčí (1911), v Plzni (1913), také Český ústav pro hluchoněmé v Praze (1916) a mnoho dalších.

t

Osudovou událostí, která ovlivnila všechny neslyšící, byl druhý kongres učitelů neslyšících, konaný v roce 1880 v Itálii. Byla přijata rezoluce, že orální metoda musí být nadřazena metodě manuální (znakování). Jediný, kdo byl na Milánském kongresu proti, byl E. W. Gallauet – prezident Gallaudetovy College ve Washingtonu a jeho zastánci. Díky jemu se orální metoda nikdy v USA nerozšířila tolik jako v Evropě.

Podpůrný spolek hluchoněmých v Praze se pokusil protestovat proti výsledkům Milánského kongresu, protesty však byly marné.

Tímto rozhodnutím pro neslyšící nastala téměř sto let trvající doba temna.

PERLIČKY

– Známy vynálezce Alexandr Graham Bell se zamiloval do nedoslýchavé dívky Mabel Hubbardové, které se snažil sestavit nějaký přístroj na zviditelňování zvuků, anebo alespoň nějaký zesilovač. To se mu sice nepodařilo, ale při svých pokusech vynalezl telefon, na který dostal patent. Za vynález dostal cenu ve výši 200 000 dolarů, díky které nakonec rodiče Mabel dovolili, aby si ji, do té doby chudý Bell, vzal za ženu.

– V roce 1847 se narodil chlapec, kterého díky jeho silné vadě sluchu považovali za duševně zaostalého. Byl nucen se vzdělávat doma, protože její ani nenechali chodit do školy. Tímto chlapcem nebyl nikdo jiný než Thomas Alva Edison. Vynálezce jenž za svůj život získal více než 1 000 patentů. Byl známý svou pracovitostí, často pracoval i 20 hodin denně. Sám říkal, že „genialita je 1 % inspirace a 99 % potu“. Jedním z jeho prvních vynálezů byl fonograf, ironií osudu je, že téměř hluchý Edison vymyslel přístroj, který přinesl zvuk milionům uší na celém světě. K jeho dalším vynálezům patří například žárovka, elektrická lokomotiva, filmová kamera, promítací přístroj a mnoho dalších.

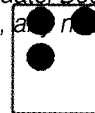
b

2

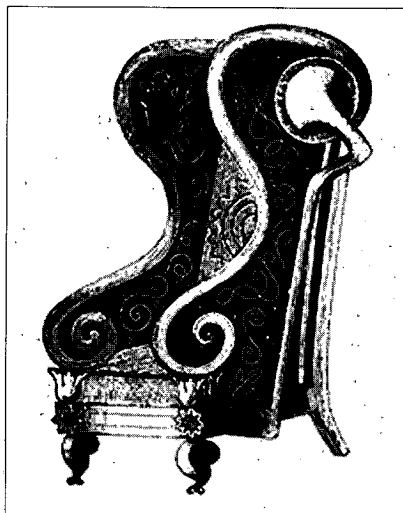
– Anglický spisovatel Jonathan Swift ohluchl ve svých 20 letech, i přesto později napsal světoznámé dílo „Gulliverovy cesty“, kterým se proslavil po celém světě.

– Světoznámý český skladatel Bedřich Smetana ohluchl ve svých 50 letech, to mu však nezabránilo, aby napsal a také komponoval. Díla, která vytvořil i přes

a
1

Čelenková naslouchadla. 19. století

Poslechové křeslo. 1841

é

svůj získaný handicap byla například opery *Tajemství*, *Hubička* a *Čertova stěna*, oba smyčcové kvartety, klavírní cykly *Sny* a *České tance*. V tomto období svého života dokončil také cyklus *Má vlast*. Dalším hudebním skladatelem, který trpěl sluchovou vadou, byl Ludwig van Beethoven.

– Slavnou českou osobností z řad neslyšících byla tanečnice *Mobi Urbanová*. Narodila se hluchá. Její matka byla zpěvačkou a velice ráda hrála na klavír, přičemž malá *Mobi* seděla na klavíru a vnímala vibrace celým tělem.

f

6

Mluvit začala ve třech letech a tančit ve čtyřech. Záhy se stala slavnou tanečnicí vystupující i ve světě. Její vlastní úspěch jí nestačil, proto později založila svoji vlastní baletní školu, ve které dokázala, že nadání pro tanec má více neslyšících.

DOMOV HLUCHONĚMÝCH V BRNĚ VE VODOVĚ ULICI

Neslyšící i po ukončení vzdělání získávali obtížně zaměstnání, s čímž byly spojeny další problémy – např. s bydlením. Proto se Zemská ústřední jednota hluchoněmých pro Moravu, založená v roce 1919, rozhodla

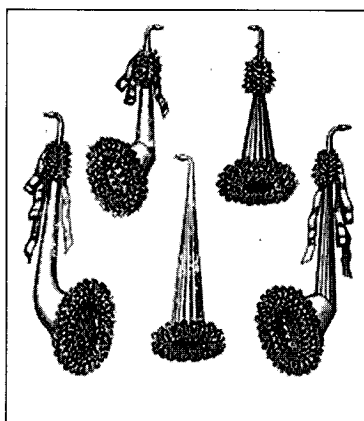

Domov hluchoněmých v Brně s novou přístavbou. 1931

vybudovat v Brně Domov hluchoněmých, který byl otevřen v Brně-Králově Poli v roce 1925. V domě byly byty pro neslyšící, ubytovací zařízení pro mimobrněnské cestující, poradna pro hluchoněmé, součástí bylo i Výrobní družstvo hluchoněmých krejčích, obuvníků a stolařů. Za okupace byl domov málem zabrán Němci, ale díky přejmenování na Domov hluchoněmého dorostu se tomu podařilo zabránit. Po vzniku Svazu invalidů po 2. světové válce se Domov hluchoněmých stal majetkem svazu a z někdějšího sebevědomého centra života moravských neslyšících se stala obyčejná Základní organizace neslyšících v Brně. Budova pomalu chátrala. V roce 1980 byla provedena necitlivá rekonstrukce, budova byla přejmenována na Kulturní dům neslyšících a převedena na Svaz sluchově postižených. Po revoluci zůstala majetkem státu i přesto, že o ni brněnské organizace žádaly v restituci. V dnešní době je situace taková, že i nadále za tuto budovu bojuje Unie neslyšících Brno, zatím však stále neúspěšně.

NĚKOLIK UŽITEČNÝCH RAD PRO KONTAKT SE SLUCHOVĚ POSTIŽENÝM

To, že je člověk považován za sluchově postiženého, může mít několik různých významů: Může být ohluchlý (tzn. člověk, který ztratil sluch až po rozvinutí mluvené řeči); může být nedoslýchavý (tzn. člověk, který má

a
1

Módní doplněk, držáček na květiny, skrytá sluchadla. 19. století

Dámská naslouchadla. 19. století

é

zbytky fonemického sluchu – se sluchadlem alespoň v tiché místnosti rozumí mluvené řeči i bez odezírání); může být prelingválně neslyšící (tzn. člověk, který se narodil plně neslyšící, anebo ztratil sluch před rozvojem řeči). Za sluchově postižené jsou považováni i lidé s ušními šelesty. Tyto skupiny „sluchově postižených“ se od sebe velmi liší jak z hlediska komunikace, tak z hlediska potřeb.

f

6

➤ Sluchově postiženého není vhodné oslovovat zezadu nebo ze strany. Dbejte na to, aby bylo na Váš obličej dobře vidět. Při špatné viditelnosti použijte umělé osvětlení, snažte se však, aby nebyl oslněn – snižuje to možnost odezírání.

➤ Při navázání rozhovoru se sluchově postiženým, se kterým nejste v očním kontaktu, je vhodné neslyšícího na začátek upozornit, například dotekem na ruku nebo rameno.

➤ Při rozhovoru se sluchově postiženým vyslovujte zřetelně, nezvyšujte hlas a snažte se dodržovat přirozené tempo řeči. Pokud možno udržujte trvalý oční kontakt. Mezi větami je vhodné dělat krátké pomlky. Volte spíše kratší věty, příliš složitá souvětí znemožňují sluchově postiženému plynule odezírat.

➤ Odezírání není pro neslyšícího člověka jediným zdrojem informací. Důležité jsou také výrazy obličeje a přirozená gestikulace. Tato schopnost není vrozená všem sluchově postiženým.

➤ Při delším jednání se sluchově postiženým se doporučuje zařadit přestávku. Schopnost plného soustředění na odezírání se odhaduje na 15–20 minut, pak nastupuje únava a nesoustředěnost.

➤ V případě nepochopení je většinou možné přistoupit k písemné formě komunikace.

➤ Ujistěte se kontrolními otázkami, zda Vám sluchově postižený partner rozumí, případně formulujte větu jinak nebo použijte jiných slov. Nastane-li situace, že Vám sluchově postižený nerozumí, nabídněte možnost zopakování. Pokud ani vy nepochopíte jeho mluvenému projevu, požádejte, aby větu zopakoval.

➤ Nevzdávejte se při prvním neúspěchu, sluchově postižený si může nepochopení při komunikaci vyložit jako vlastní selhání a napříště se může kontaktu se slyšícími bránit.

➤ Pokud je to možné, při kontaktu se sluchově postiženým vypněte všechny zdroje hluku. Řada sluchově postižených užívá sluchadla a okolní zvuky ztěžují, mnohdy i znemožňují správné vnímání informace a má to rušivý vliv na průběh komunikace.

➤ Při konverzaci ve skupině může sluchově postiženému činit problém sledovat průběh komunikace. Je vhodné jej tedy průběžně informovat o tématu probíhající diskuse.

➤ V případě, že se s neslyšícím domlouváte na další setkání či konzultaci, doporučuje se jej informovat o tématu připravovaného rozhovoru, případně nabídnout písemné materiály vztahující se ke zmiňovanému tématu. Sluchově postižený bude mít možnost se připravit na nové,

b

2

➤ neznámé pojmy.

➤ V případě, že je vašemu jednání se sluchově postiženým přítomen tlumočník, obraťte se na sluchově postiženého, nejednejte s tlumočníkem.

ZNAKOVÝ JAZYK

➤ Za komunismu byl u nás znakový jazyk dlouho zakázaný, nikdo nebral ohled na to, že je to pro neslyšící přirozená forma komunikace. Zůstaly v té době jen „opičí mávání nedůstojné pro člověka“. Neslyšícím se násilím vnucovala čeština a vyučovalo se nekompromisně tzv. orální metodou, při níž vyučovali pouze v mluveném jazyce a neslyšící

se hlavně učí správně „špulit“ rty, jazyk a řídit dech, aby dokázali mluvit, přestože to sami neslyší. Zároveň se učí odezírat, aby rozuměli, když na ně mluví někdo jiný.

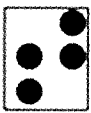
a

1

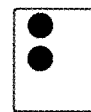
➤ Znakový jazyk je plnohodnotným jazykem, kterým lze vyjádřit všechno a někdy i více než mluvenými jazyky. Znakový jazyk je úplně odlišný od mluveného jazyka. Není to „jen“ vizuální forma mluveného jazyka. Podobně jako slova jsou složena z písmen, každý znak je tvořen tvarem rukou, jejich vzájemnou polohou, pohybem a umístěním v prostoru.

➤ Znakový jazyk není na celém světě stejný. Stejně tak, jako se liší čeština od němčiny, liší se český znakový jazyk od německého, ale mezi znakovými jazyky nejsou rozdíly tak markantní. Odlišnosti existují regionální. Může se dokonce stát, že znaky, které jsou v různých jazycích naprosto stejné, mají absolutně jiný význam.

➤ Kromě znakového jazyka, který používají neslyšící, existuje ještě znakovaná čeština – není to totéž jako český znakový jazyk! Znakovaná čeština je umělý systém, u kterého se vyslovují slova a k nim se souběžně ukazují odpovídající znaky. Vymysleli je slyšící, aby se lépe domluvili s neslyšícími. Dobře jí rozumějí převážně jen nedoslýchaví, nebo ohluchlí, kteří ovládají i český jazyk, a z neslyšících jen ti, kteří perfektně odezírají a znaky vnímají až tehdy, pokud se jim nepodaří nějaké slovo odezírat.

e

KOMBINOVANÉ SMYSLOVÉ POSTIŽENÍ HLUCHOSLEPOTA

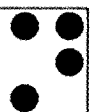
f

6

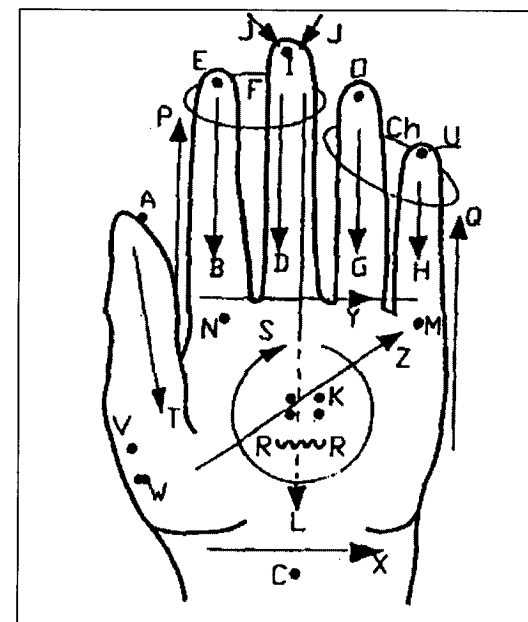
Hluchoslepým je člověk se současnou vadou zraku a sluchu, jejichž kombinace výrazně ztěžuje orientaci v prostoru, kombinace obou postižení pak komplikuje i komunikaci. Většinou jde o lidi se zbytky zraku nebo sluchu. Způsob komunikace s hluchoslepým člověkem závisí především na rozsahu jeho postižení i době vzniku postižení. Důležitý vliv na kvalitu komunikace, porozumění a poslech má také prostředí, osvětlení, okolní hluk, posazení hlasu mluvícího, způsob řeči, forma a složitost vyjadřování. Největší pozornost potřebují lidé s vrozenou hluchoslepotou a získanou totální hluchoslepotou.

Velmi častý způsob komunikace u osob se získanou hluchoslepotou se zbytky sluchu je mluvená řeč. Je nutné mluvit pomalu a zřetelně, sluch je často kompenzován sluchadly. Komunikaci písemnou formou využívají

Lormova
dotyková abeceda. 1908

t

hluchoslepé osoby se zbytky zraku a sluchu prostřednictvím psaného textu, počítače a mobilního či psacího telefonu pro neslyšící. Psaná forma se využívá také v situacích, kde nejsou respektovány specifické podmínky pro komunikaci. Podle typu a stupně postižení hluchoslepé osoby používají znakový jazyk neslyšících (hluchoslepí se zbytky zraku, kteří doposud využívali znakový jazyk), taktilní znakový jazyk, kdy základem komunikace je spojení rukou hluchoslepé osoby s osobou, která znakuje. Jednotlivé znaky vycházejí ze znakového jazyka pro neslyšící, Braillovo písmo, velká písmena psaná do dlaně. Osoby s vrozenou hluchoslepotou používají metodu TADOMA, kdy hluchoslepý má svoji ruku položenou na tváři mluvčího tak, aby malíčkem vnímal vibrace hrdla, palcem pohyby rtů a ostatními prsty tvář. Pro prakticky či totálně hluchoslepé osoby je určena Lormova abeceda. Jednotlivé doteky do dlaně hluchoslepé osoby odpovídají konkrétním písmenům.

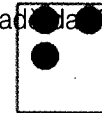
b

2

Hieronymus Lorm (vlastním jménem Heinrich Landesmann) pocházel z Mikulova. Na základě náhlé sluchové ztráty v 15 letech a postupného zhoršování zraku se stal tvůrcem jednoho ze systémů ruční dotykové abecedy hluchoslepých, tzv. Lormovy abecedy, která se dodnes používá nejen v ČR, ale i v celé řadě dalších zemí.

6

Tato abeceda byla dcerou H. Lorma zveřejněna v roce 1908 a brzy se rozšířila po celé Evropě. Zdravé osoby, které neznají dotykovou abecedu, mohou pro komunikaci s hluchoslepým používat jednobarevnou bavlněnou rukavici s označením jednotlivých písmen.

Hluchoslepí používají bílou hůl s červenými proužky.

PERLIČKY

– Mark Twain napsal: „Dvě nejzajímavější osobnosti 19. století jsou Napoleon a Helena Kellerová“.

– Helena ztratila ve dvou letech současně zrak i sluch (první slova začala zřetelně vyslovovat již v 6 měsících a v době ztráty sluchu již vyslovovala jednoduché věty). Jejím velkým štěstím bylo, že jí v 7 letech začala vyučovat Anne Sullivanová. Naučila ji Lormovu abecedu. Helena se také velmi rychle naučila Braillovu písmu a také psát latinkou do vodící mřížky. Již v osmi letech se začíná učit francouzsky, německy, řecky a latinsky. Také se naučila „odhmatávat“ vyslovaná slova ze rtů mluvícího. Napsala 11 knih v Braillově písmu, přednášela ve všech státech USA, procestovala celou Evropu, napsala scénář a natočila film a dokonce dělala konferenciérku v divadle komedie. Umřela v duševní svěžesti ve věku 88 let.

– Robert Smithdas oslepl a téměř ohluchl ve čtyřech letech. Komunikoval prstovou abecedou a také se naučil pomocí metody TADOMA odhmatávat vyslovaná slova tak, že palec pravé ruky položil na rty mluvícího a prsty přiložil na jeho krk v místě hlasivek. V roce 1953 se stal prvním hluchoslepým, který dokončil magisterské univerzitní studium. Později dostal ještě tři čestné doktoráty. Napsal životopisnou knihu „Život v konečcích mých prstů“ a také dvě sbírky básní. V roce 1965 mu byl udělen titul „Zdravotně postižený Američan roku“.

NĚKOLIK PRAKTICKÝCH RAD PRO KONTAKT S HLUCHOSLEPÝM

- > Zde opět platí: vyvarujte se silných projevů soucitu či poznámek, které osobu podceňují nebo zpochybňují její schopnosti.
- > V úvodu kontaktu s hluchoslepým vždy upozorněte na svoji přítomnost. Během oslovení se jemně dotkněte jeho paže nebo ho oslovte jménem. Nepřistupujte náhle a zbrkle, aby se nevylekal.
- > V úvodu konverzace se s hluchoslepým dohodněte na způsobu komunikace, začněte pomalou mluvou. V komunikaci s hluchoslepu osobou buďte trpěliví a pamatujte na ztíženou možnost kompenzace jednoho smyslu druhým.

> Při konverzaci se neobávejte používat slova typu vidět, dívat se, prohlédnout si, číst si. Hluchoslepé osoby je běžně používají.

> Při komunikaci dbejte vždy na co nejnižší a nejméně hlučné prostředí. Vyloučte tak rušivé vlivy a případná nedorozumění.

> Hovořte vždy čelem k hluchoslepému, není vhodné se během hovoru vzdalovat či otáčet se. Jestliže slyší hluchoslepá osoba pouze na jednu stranu, mluvíte z té strany, kde je sluch zachován.

> Během konverzace dbejte vždy na správné osvětlení místa, kde dochází ke kontaktu s postiženým. Stůjte výhradně čelem ke zdroji světla (okno, lampa), hluchoslepý nebude oslněn přímým světlem.

> Používá-li hluchoslepá osoba ke komunikaci mluvené slovo, hovořte vždy s přirozenou intonací, neslabikujte. Vyslovujte pomalu a zřetelně, nezvyšujte hlas.

> Nelze-li se dorozumět s hluchoslepým verbálně, pokuste se najít jiný způsob komunikace (písemná forma, abecedy do dlaně apod.), který zvládáte vy i hluchoslepý.

> Mějte na paměti, že hluchoslepá osoba s vrozenou hluchotou může mít nedostatečnou slovní zásobu. Při písemné komunikaci pište jednoduché krátké věty, případně výstižná slova v 1. pádě. Při konverzaci se vyhýbejte cizím slovům, složitým výrazům či ironií.

> Účastní-li se vaší konverzace průvodce hluchoslepeho či jeho ročník příslušník, jednejte výhradně s hluchoslepu osobou. Pro komunikaci s hluchoslepým je vhodné používat výraznou mimiku a gesta rukou.

> Při konverzaci ve skupině je třeba říci hluchoslepému téma rozhovoru a průběžně ho informovat. Nebude se tak cítit stranou.

> Během komunikace je důležitá zpětná vazba. Chcete-li vědět, zda vám hluchoslepá osoba dostatečně porozuměla, neptejte se, zda vám rozumí, ale co vám rozumí. Nerozumíte-li sdělení hluchoslepe osoby, požádejte o zpomalení nebo zopakování.

> Při odchodu nezapomeňte upozornit hluchoslepeho, že místnost opouštíte.

LIDÉ TĚLESNĚ POSTIŽENÍ V HISTORII

a
1

V roce 1632 se Komenský zabývá v díle Didactica magna problémem vzdělávání tělesně, smyslově a psychicky handicapovaných. Podle něj každý má přirozené právo na vzdělání: „Od učení moudrosti a od vzdělání ducha nemá být nikdo vyjímán, neřku-li vzdalován. Leč bychom chtěli dělat křivdu nejenom tomu jedinci, nýbrž i celé podstatě lidství.“

První specializovaný ústav pro pohybově postižené děti vznikl ve Velké Británii v roce 1865 s cílem zmírnit konkrétní vadu a žáky plně začlenit do vzdělávání.

Přestože Školským zákonem z r. 1869 byla vyžadována školní docházka i u dětí tělesně postižených, nevznikla na našem území žádná specializovaná škola či ústav, jak tomu bylo v případě vzdělávání dětí nevidomých a neslyšících.

Teprve v roce 1908 byl soukromou iniciativou založen Spolek pro léčbu a výchovu rachitiků a mrzáků (později Zemský spolek v Čechách), jehož předsedou byl lékař Rudolf Jedlička. Péči spolku byl v roce 1913 založen Jedličkův ústav v Praze. Jedličkovým přáním bylo vytvořit „harmonickou spolupráci lékaře, učitele a mistra“.

é

Cílem ústavu bylo „...poskytovat dětem zmrzačeným přiměřeného léčení zároveň s praktickým výcvikem pro životní povolání, které by jim zabezpečilo samostatnost a možnost sebeobživy“. V Jedličkově ústavu byla nemocnice, škola, cvičné dílny, ortopedické dílny, statek a chorobinec. Vyučovaly se zde všeobecné předměty, jazyky, psaní na stroji a účetnictví. Během 1. světové války zde byla zřízena i škola pro vojny invalidy a výrobní protéz.

f
6

Vedoucím výchovně vzdělávací činnosti a později i ředitelem ústavu se stal František Bakulě. Po neshodách s vedením z Jedličkova ústavu odešel a v roce 1919 založil vlastní zařízení – Ústav pro výchovu životem a prací. V něm vychovával postižené děti spolu se zdravými, používal nové vyučovací metody. Jeho dětský sbor Bakulovi zpěváci získal popularitu v Evropě i Americe. Přes všechny úspěchy se Bakulův ústav později potýkal se značnými finančními problémy a v roce 1937 byl prodán v dražbě.

Zemský spolek pro léčbu a výchovu rachitiků a mrzáků v Čechách zakoupil v roce 1919 k provozování ústavu v Brně Schaffgottschův zámeček na Kociánce s rozsáhlým anglickým parkem. Z podnětu dr. Alice Masarykové a prof. dr. Rudolfa Jedličky byl založen učitelem a humanistou Janem Chlupem Zemský spolek Moravský, jemuž bylo vlastnictví Kociánky převedeno. Kromě základního vzdělání se zde žáci mohli vyučovat i v oboru košíkář, soustružník, truhlář, zahradník a krejčí.

Pojízdná židle.
1936

t

Po druhé světové válce byl ústav již 20. 8. 1945 znárodněn přes protesty Spolku. Stejný osud postihl i Jedličkův ústav v Praze. Na podzim roku 1948 byl zrušen spolek, který ústav zřizoval a ústav byl postátněn.

V roce 1952 vzniklo dětské středisko Březejc u Velkého Meziříčí na Českomoravské vrchovině. Bylo vybudováno z finanční sbírky Čechoameričanů.

b
2

PERLIČKY

Velkou osobností s těžkým tělesným postižením je Stephen William Hawking. Je považován za největšího fyzika současnosti, druhého největšího po Albertu Einsteinovi. Stephen ve dvaceti letech onemocněl amyotrofií laterální sklerózou, díky které se postupně stal zcela nehybným. Pohybuje se na elektrickém vozíku a nemůže ani mluvit, mluví za něj počítačový syntezátor. Má tři děti, velice rád cestuje. Se svojí ženou se po více než dvacetiletém manželství rozvedl a vzal si svoji o sedmáct let mladší asistentku.

Novozélandskému horolezci Marku Inglisovi při výstupu na horu Mount Cook v roce 1982 omrzly obě nohy a musely mu být amputovány. Mark se ale nevzdal. V roce 2006 jako první horolezec bez nohou zdolal nevyšší horu světa – Mount Everest.

– Jan Potměšil je český filmový a divadelní herec. V prosinci 1989, krátce po té, co se účastnil listopadových demonstrací, utrpěl při automobilové havárii zranění, po kterém částečně ochrnl. Od té doby je na invalidním vozíku. Je členem divadelního spolku Kašpar, který hraje v Divadle v Celetné.

NĚKOLIK UŽITEČNÝCH RAD PRO KONTAKT S TĚLESNĚ POSTIŽENÝM

Společným znakem tělesně postižených osob je omezení pohybu. Jako tělesně postižený je označován člověk, který je omezen v pohybových schopnostech v důsledku poškození podpůrného nebo pohybového aparátu nebo jiného organického poškození. Na rozdíl od nemoci se jedná o dlouhodobý nebo trvalý stav.

Platí: neprojevujte zbytečný soucit, chovejte se přirozeně!

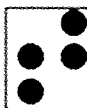
- Jednáte-li s tělesně postiženým, kterého doprovází průvodce, obračejte se na tělesně postiženého.
- Uvidíte-li tělesně postiženého člověka v situaci, ve které si sám obtížně poradí (obrubník, vysoký schod apod.), zeptejte se, jak mu můžete pomoci. Postižený byl v této situaci již mnohokrát a snadno vám vysvětlí, co a jak je zapotřebí udělat.

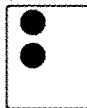
a
1

t

2

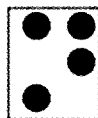

f

6

n

VZDĚLÁVÁNÍ HANDICAPOVANÝCH V ZÁKONECH

Školský zákon z r. 1869 ukládal při národních školách činit opatření, aby všem slepým a hluchoněmým dětem, které se nedostaly do ústavu, bylo poskytnuto základní, jim přiměřené, vzdělání.

V roce 1874 vyšlo nařízení, příkazující učitelským ústavům vzdělávat budoucí pedagogy i v metodice vyučování dětí slepých a hluchoněmých, v následujícím roce pak vyzvalo ministerstvo zemské školské úřady, aby provedly opatření, která by umožnila nevidomým a neslyšícím účastnit se vyučování v běžných, zčásti i zvláštních hodinách. V roce 1881 byl opět vydán oběžník ministerstva vyučování a kultury doporučující přijímat hluchoněmé děti do škol obecných a připomínající, že slepé děti nejsou zproštěny docházky do školy.

Přesto ještě koncem 19. století se v Rakousku-Uhersku dostalo základního vzdělání pouze 20 % nevidomých, na území Moravy a Slezska pak 32 %.

Povinnou školní docházku pro neslyšící zavedli až komunisté v roce 1948.

V roce 1900 vyšla útlá publikace z pera učitele Kristiana Ječmínka Trojlístek nešťastníků čili Slepí, hluchoněmí a zpustlí, ve kterém nejen shrnuje současný stav péče o zrakově a sluchově postižené a děti s poruchami chování, ale podává i vcelku moderní návod, jak postižené děti vychovávat a vzdělávat v rodinném prostředí od nejtútlejšího věku. Klade důraz na poznávání hmatem k vytvoření důkladné představy o předmětech, orientaci v prostoru i v okolí a na duševní rozvoj dětí. Autor doporučuje umístění nevidomých dětí do ústavů, kde jim může být poskytnuto základní vzdělání a vyučení v některém vhodném oboru.

b

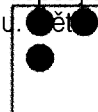
2

- Výchova a vzdělávání v ústavech bylo na konci 19. století určeno jména pro chudé, pro které byl pobyt v ústavu bezplatný. Místa byl nedostatek, a tak se vycházelo z předpokladu, že majetnější rodiny mohou poskytnout svým postiženým dětem vzdělání individuálně. Pouze na případné volné místo bylo možno přijmout dítě, jehož rodiče nepředložili vysvědčení chudoby. Rodiče pak museli za pobyt dítěte platit. Rodiče, případně rodná obec, se museli při přijetí dítěte do ústavu zavázat, že po ukončení pobytu v ústavu se o ně postarají.

I po vzniku samostatné Československé republiky v roce 1918 byla věnována péče vzdělání postižených, ovšem z kapacitních důvodů docházelo automaticky k tomu, co dnes nazýváme integrací.

Výjimkou ve stále se zlepšujících vztazích společnosti k postiženým lidem byl nástup nacismu. Děti dospělí, kteří trpěli duševní poruchou,

6

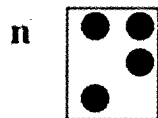
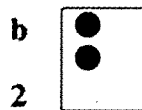
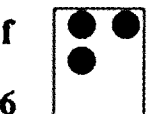
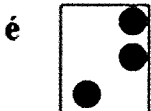
25

24

tělesným postižením či nevyléčitelnou nemocí, byli v zájmu vytvoření silné rasy izolováni a posléze usmrceni.

a Po 2. světové válce bylo důsledně dbáno, aby se ústavní péče dostalo všem postiženým. Do ústavů pro nevidomé byly zařazovány i děti slabozraké, ústavy pro neslyšící byly doplňovány třídami pro nedoslýchavé. **1** Současně se stoupající zaměstnaností žen sílil tlak na umístování všech postižených dětí v ústavech. Tyto instituce se postupně stále více uzavíraly před veřejností. Mimo to, že byla jedincům s postižením poskytována odborná péče, vznikala tu problém segregace těchto dětí ze společnosti zdravých lidí.

Až v roce 1989 začal stát přistupovat k jedincům se zdravotním postižením tak, aby jejich zařazení do společnosti bylo možné v co největší míře.

NA PŘÍPRAVĚ VÝSTAVY SPOLUPRACOVALI

Katedra speciální pedagogiky Pedagogické fakulty MU Brno: PhDr. Barbora Bazalová, Ph.D, PhDr. Petra Hamadová, Ph.D, PhDr. Radka Horáková, Ph.D. **1**

ÚSP Kociánka: Mgr. Jiří Podlucky, Bc. Martin Bartoš, Anna Lutonská.

Teiresiás – Středisko pro pomoc studentům se specifickými nároky MU:

PhDr. Petr Peňáz, Mgr. Michaela Hanousková, Ing. Svatopluk Ondra

Technické muzeum, odd. dokumentace tyfopedických informací: Mgr.

Eliška Hluší

Unie neslyšících Brno – člen Českomoravské jednoty neslyšících: Ivan

Poláček

Anton Mészáros

EXPONÁTY DO VÝSTAVY VĚNOVALI

OFTIS-OPTA s.r.o.

Spektra Praha, výrobní družstvo nevidomých

EXPONÁTY ZAPŮJČILI

Petra Čermáková

DIFA JAMU – obor Výchovná dramatika neslyšících

HELPPES, občanské sdružení – centrum výcviku psů pro postižené

HICON – dopravní značení s.r.o.

Karel Hrubý

Mgr. Barbora Horáková

ÚSP Kociánka

Radek Křenek

Medicco – Vašíček s.r.o.

Meyra ČR s.r.o.

Jiří Mojžíšek

MS PROTETIKA s.r.o.

Muzeum Města Brna

Muzeum Vysočiny Třebíč – Muzeum řemesel Moravské Budějovice

SK Moravia

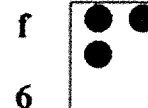
Škola pro zrakově postižené Hlinky

Technické muzeum, odd. dokumentace tyfopedických informací a odd.

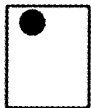
zdravotnických pomůcek

Teiresiás – Středisko pro pomoc studentům se specifickými nároky MU

Unie neslyšících Brno – člen Českomoravské jednoty neslyšících

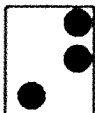

a

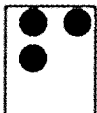

1

é

f

6

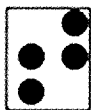
Jak se žije s handicapem
aneb
Poznat znamená porozumět

Text PhDr. Eva Jelínková a Mgr. Marta Chadzipolichronisová
s kolektivem Dětského muzea

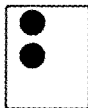
Sazba a grafická úprava Iljuše Syrová
Vydalo a vytisklo Moravské zemské muzeum
Zelný trh 6, 659 37 Brno

ISBN 978-80-7028-318-9

t

b

2

n

